

ENTORN D'UNA LLEI FONÈTICA CATALANA OBSERVADA FA TEMPS

1.0 Ja han transcorregut més de tres dècades d'ençà que el professor Joan Coromines va cridar per primera vegada, en aquestes mateixes pàgines, l'atenció dels romanistes envers una llei de la fonètica històrica catalana segons la qual una /e/ pretònica del llatí vulgar es convertí d'una manera sistemàtica en /i/ darrera una C', cosa que no va succeir darrera cap altra consonant.¹ Alguns exemples d'aquesta transformació que addueix el mateix Coromines són *cirera* < CERASĒA, *ciment* < CAEMENTU, *cigonya* < CĪCŌNĪA, *civada* < CĪBĀTA, *cigala* < CĪCĀDA, *cigró* i *ciuró* < CĪCERŌNE, *cistell(a)* < CĪSTĒLLU(-A), *cimbell* < CĪMBĒLLU, *cipella* < CĪPPĒLLA, *cisalla* < CAESALĪA i *calcigar* < CALCĪCĀRE.²

1.1 Coromines sosté que el canvi CE' -> ci' es degué al punt d'articulació que tenia el reflex de la C', però no especifica si es tractava d'una etapa primitiva de [č] o de [š]. Segons aquest filòleg, la qualitat palatal del con-

1. J. COROMINES, *Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara*, ER, III (1953), 201-230. Aquest article es publicà després amb algunes addicions i esmenes a *Lleures i converses d'un filòleg*. Citem ací de la segona edició d'aquesta darrera obra (Barcelona 1974), 183-216. Vegeu les pàgs. 195-197 per a l'estudi del canvi CE' -> ci'.

2. Encara que la llei CE' -> ci' té un abast general en català, s'hi troben algunes excepcions que, al parer de Coromines, s'han d'atribuir o a l'analogia (*encepegar* i *cepat*, per la influència de *cep* < CĪPPUT) o a la dissimilació (*cementiri* < COEMENTĒRIU) o a una transmissió culta (*Celoni* i *Celdoni* < CELEDONIUS). Una /r/ implosiva o una /n/ intervocàlica següent també podia impedir que la /e/ pretònica es fes /i/: *cervell* < CEREBĒLLU, *cervesa* < CERVĒSĪA, *senalla* < CENACŪLA (veg. COROMINES, *op. cit.*, 196-197). Això no obstant, Coromines hi afegeix que tal vegada alguna zona catalana resistís el canvi CE' -> ci'. Una excepció a aquesta regla que cita el mateix erudit és el topònim andorrà *Cegudet* < CĪCŪTĒTU. Ultra aquest nom de lloc n'existeix un altre que sembla haver-se escapat del canvi. Es tracta de *Celrà* < CELERĀNUS, prop de Girona; però és probable que el timbre de la /e/ no es modificà a causa de la influència de la /l/ implosiva. En aquest sentit, cal tenir en compte que una /é/ etimològica del llatí vulgar no es tancà en /é/ davant una /l/ següent en tots els dialectes catalans (cf. [šél] < CAELU, [žél] < GĒLAT, etc.).

tinuador de la C' era més accentuada que la del reflex de la S-, si més no al període dels orígens de la llengua. És ben sabut que la s catalana té actualment una realització àpico-alveolar, i és molt probable que també tenia aquesta articulació en la llengua medieval. Així, doncs, una /e/ pretònica en contacte amb una C' precedent es tancà en /i/, la vocal més palatal, per assimilació, mentre que el nexa SE'- restava [se'-]. Tal com indica Coromines, respecte a l'articulació de [se'-], sempre s'ha pronunciat en català *segur* < SECŪRU, *segon* < SECUNDU, *serè* < SERĒNU, etc., encara que se sent [si'-] (< SE'-) ([sirá] < *serà* < SEDĒRE-HABET, [siñó] < *senyor* < SENIŌRE) als voltants de Lleida com a una extensió moderna del canvi originari CE'- > ci'-, ja que no existeix avui cap diferència fonètica entre els reflexos de C' i S-.

En l'opinió de Coromines, la data de l'evolució CE'- > ci'- ha d'ésser força antiga perquè ja es troba *civada* en un document de c. 1075.

2.0 Pocs anys després d'haver aparegut l'estudi de Coromines en què s'establí la llei CE'- > ci'-, A. M. Badia i Margarit li publicà una resposta en la qual posà en dubte el paper de la qualitat palatal del continuador de la C' en el canvi alludit.³ Badia i Margarit observa que no hi havia una gran diferència entre la localització dels reflexos de C' i S- en el català arcaic, ja que aleshores el fonema /s/ (àpico-alveolar) tenia una pronúncia de matís palatal que no diferia gaire de la de la /š/ (prepalatal). Per tant, havia d'haver-hi un altre factor que pogués haver condicionat el canvi de CE'- en ci'-, puix que tal com ja remarcà Coromines, el nexa SE'- no experimentà una modificació històrica semblant. Segons Badia i Margarit, «...Se'ns fa un xic difícil d'admetre que, en un camp articulador tan reduït, hi hagués una diferència fonemàtica pertinent entre més palatal (c') i menys palatal (s)... Ens sembla que la diferència entre c' i s (eficient, com veurem, en l'evolució que comentem) era d'una altra índole: no era de localització (sempre *alveolar*, també sempre tenyida de *palatal*), sinó de modalitat articulatòria (*africada/fricativa*): c' i s, ambdós sons essent alveolars amb "fort matís palatal", diferien quant a la manera d'articulació: la c' era alveolar africada sorda ([š], com el so que, representat ortogràficament per *ts*, trobem en català modern *potser*, *gats*), la s- era alveolar fricativa sorda ([s], com el so que, representat ortogràficament per *s*, *ss*, *c*, *ç*, trobem en *sala*, *passar*, *cel*, *caça*).»⁴

3. A. M. BADIA I MARGARIT, *L'articulació de la C' en català primitiu i la seva acció en el procés CE'- > ci'-*. (Complement a una llei fonètica catalana observada fa poc temps), ER, VII (1959-1960), 1-9.

4. BADIA I MARGARIT, *op. cit.*, 2. Respecte a la pronunciació de la /š/, no estem d'acord amb Badia i Margarit sobre el punt d'articulació que tenia aquest fonema en el català antic. Tothom admet que la C' inicial primer esdevingué /č/ (prepalatal) en quasi tots els dialectes romànics primitius i que, després, avançà el seu punt d'articulació i es convertí en /š/ en un gran nombre d'aquests parlars. Hi ha tota una sèrie de motius que ens fan pensar que el fonema /š/ del català arcaic tenia una realització dental en

2.1 El que proposa Badia i Margarit és, doncs, que la diferència essencial entre els reflexos de C' i S- era llur manera d'articulació, en comptes de llur punt d'articulació com suggereix Coromines. Aquell afirma que darrera el canvi CE' > ci'-hi havia dos principis fonètics: 1) Les africades es caracteritzen per una major tensió muscular que les fricatives, i 2) Les vocals agudes (i, e) pressuposen una major tensió articulatòria que les altres. Així, la combinació d'aquests dos factors creà unes condicions fonètiques en què CE'- (>[šé'-]) podia convertir-se en [ší'-], especialment en posició inicial de mot. Segons Badia i Margarit, el *cop inicial* posseeix una força considerable en el català modern.⁵

3.0 Sens dubte els estudis respectius de Coromines i de Badia i Margarit són molt importants i valuosos pel que fa al canvi que ens interessa ací, el del primer per haver remarcat i analitzat una transformació fonètica catalana la regularitat de la qual era ignorada abans pels filòlegs, i el del segon per haver-hi aportat algunes consideracions complementàries d'ordre fonètic. Això no obstant, pensem que cal tornar a examinar el canvi de CE'- en ci'-puix que els dos estudis esmentats difereixen significativament respecte de llurs anàlisis de la naturalesa d'aquesta evolució (localització/manera d'articulació del reflex de C') i, a més a més, presenten poca documentació antiga en suport de llurs conclusions. Ultra això, ens sembla que cap d'ells no tracta el tema d'una manera completament satisfactòria dins un context prou ample de la fonètica històrica catalana i de la dialectologia romànica. Per tant, pensem reprendre l'examen de l'evolució CE'- > ci'- i aportar-hi algunes dades i observacions addicionals que ajudaran a veure-la més completament i coherentment dins els contextos indicats suara.

4.0 D'antuvi, cal notar que el desenvolupament CE'- > ci'- no es troba únicament en català sinó que compareix, encara que amb menys regularitat, en els parlars occitans i gascons veïns.⁶ En aquests darrers ha tingut lloc algun cop una modificació subsegüent (CE'- > ci'- > [ší'-]) que recorda el cat. *xipella* (< *cipella*). En la llengua d'oc hom troba formes del tipus *ciment*, *cisel*, *civada*, *cigala*, i en gascó *cibade*, *cimén*, *ciboule* (cf. mall. *cibolla*), *cigale*, etc. Tanmateix, al costat del gasc. *ciboule* existeix *ceboule*, i en occità

comptes d'alveolar com suggereix Badia i Margarit. Per a més detalls vegeu el nostre article *El desenvolupament dels fonemes /ʒ/ i /ʃ/ en el català preliterari: Qüestions de fonologia històrica, cronologia i geografia lingüística*, «Homenatge a Josep M. de Casacuberta», II (Montserrat 1981), 5-24.

5. Vegeu BADIA I MARGARIT, *op. cit.*, 5, i especialment la nota 10.

6. J. RONJAT, *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, I (Montpellier 1930), 295; G. ROHLFS, *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, 3.e ed. (Tübingen 1977), 91, 141, 143. Consulteu, també, L. ALIBERT, *Dictionnaire Occitan-Français* (Toulouse 1966); S. PALAY, *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon Modernes* (Paris 1961).

hom pronuncia *cirieisa* en algunes zones i *cerieisa* en d'altres.⁷ Hi ha també en ambdues llengües diverses formes addicionals que presenten l'alternança *ce'*- ~ *ci'*-. És probable que el pas de CE' a *ci'*- s'acomplí en occità i gascó en una data primerenca, tal com demostren els documents medievals: oc. *civada* (1120, 1140, 1168), gasc. *siuada* (1036).⁸

4.1 El canvi de CE'- en *ci'*- sembla haver-se produït també, almenys esporàdicament, en l'aragonès antic, a judicar pels topònims *Siresa* (1066) < CERASĒA i *Ciresera* < *CERASĒARIA així com per d'altres testimonis com *çiuera* (1272, 1277) < *CĪBĒRIA (al costat de *ceuera*, 1260), *ciuada* (1287) < CĪBĀTA (juntament amb *ceuada*, 1329), *çiuauder* (1273) < *CĪBĀTARIU.⁹

4.2 Com és sabut, l'evolució que estudiem no ocorregué a les regions centrals i occidentals de la Península Ibèrica. El castellà té *cebada*, *cereza*, *cemento*, etc. El canvi en /i/ del descendent de la /e/ pretònica del llatí vulgar en cast. *ciguëña*, *cimiento* i *ciruela* ha estat atribuït per Coromines a una influència metafònica del diftong següent.¹⁰ D'una manera semblant al castellà, el nexce CE'- resta *ce'*- en portuguès: *cevada*, *cereja*, *cegonha*, etc.

4.3 Un fenomen que sembla ésser relacionat amb l'evolució que considerem ací, si més no en part com veurem més endavant, és el canvi d'una /e/ pretònica en /i/ en una síl·laba inicial a diverses zones de la Península Itàlica i especialment a Toscana: *cipolla* < CĒPULLA, *ginestra* < GĒNĒSTRA, *ginocchio* < GĒNŪCŪLU, *signore* < SĒNĪŌRE, *migliore* < MĒLIŌRE. La mateixa transformació també ha afectat algunes bases lèxiques a Sicília i a Còrsega.¹¹

5.0 La influència d'una consonant palatal sobre una vocal adjacent és un fet prou conegut. Es tracta senzillament d'una assimilació que es pot observar en moltes llengües. Aquesta mena de modificació articulatòria s'ha produït en l'evolució fonètica del català a part dels casos de CE'- > *ci'*-, tal

7. COROMINES, *op. cit.*, 196.

8. C. BRUNEL, *Les plus anciennes chartes en langue provençale* (Paris 1926), 26, 35, 112; *ibid.*, suplement (Paris 1952), 4; A. LUCHAIRE, *Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon d'après des documents antérieurs au XIVe siècle* (Paris 1881), 99.

9. M. ALVAR, *El dialecto aragonés* (Madrid 1953), 54, 263; T. NAVARRO TOMÁS, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón* (Syracuse 1957), 29, 64, 2, 88, 104, 34.

10. COROMINES, *op. cit.*, 196, nota 1.

11. G. ROHLFS, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I (*Fonetica*) (Torino 1966), 162-164. És veritat, però, que el canvi de la /e/ pretònica en /i/ en el dialecte toscà també apareix en altres contextos fonètics i, per tant, té l'aparença d'ésser un fenomen propi d'aquest dialecte i d'algun altre. Això no obstant, no queda ben clar si aquesta evolució de l'italià fou produïda en alguns casos (tipus *ginocchio*, *signore*) per la qualitat palatal d'una consonant veïna i, d'allí, s'estengué a d'altres formes (tipus *midolla*, *finestra*).

com indiquen *lliçó* < LECTIŌNE, *millor* (ant. *mellor*) < MĒLIŌRE, pop. [šišántə] (*seixanta*) < SEXANTA, etc.¹²

5.1 El mateix canvi es constata en diversos parlars catalans moderns i sobretot en el rossellonès. Segons Fouché, l'efecte assimilatori d'una consonant palatal ha estat particularment fort en aquest dialecte en què es troben formes del tipus [žirmá] < GERMĀNU, [žinúλ] < GENŪCŪLU, [žinəráf] < GENERĀLE, [λišíu] < LIXĪVU, [λinsóλ] < LĪNTĒŌLU.¹³ Cal notar, a més, pel que fa al canvi d'una /e/ pretònica en /i/, que n'existeixen diversos exemples addicionals en d'altres dialectes catalans: com. *ginebre* (cf. cast. *enebro*) < IINĪPĒRU, *ginesta* < GĒNĒSTA; men. [dišá] < LAXĀRE, [žinəráf]; nord-occ. [λijéndę] < LEGENDA, [jiné] < *IENUARIŪ; val. [siñór] < SĒNIŌRE, [siñáf] < SIGNĀLE, [jinóλ], [jinér].¹⁴ A causa de la mateixa influència d'una palatal, una /é/ es converteix en [í] en valencià: [λíña] < LĪGNA, [λíč] < LAID.¹⁵

5.2 Una /e/ pretònica també s'ha tancat en /i/ en l'alt-aragonès modern com a resultat de la influència d'una consonant palatal veïna. A la vall de Bielsa se sent [siñór] < SĒNIŌRE, [dišár] < LAXĀRE, [tišaδór] < *TEXATŌRE, [čirmán] < GERMĀNU, [čítár] < IĒCTĀRE, [siñáf] < SIGNĀLE i, segons Badia i Margarit, que ha estudiat minuciosament el dialecte d'aquesta zona pirinenca, «Circunstancia de mayor eficiencia para cerrar una vocal, generalmente e, es el contacto con una consonante palatal, y entonces e se cierra en i, vocal la más palatal, rasgo que es común al habla vulgar de cualquier región».¹⁶

6.0 Després d'haver considerat les dades precedents, no pot haver-hi cap dute respecte a la influència assimilatòria d'una consonant palatal sobre una /e/ àtona adjacent, especialment quan aquesta vocal segueix la consonant. Fins ací l'explicació que dona Coromines per al canvi català CE' > ci' ens sembla ben encertada. No es pot negar, però, que una africada en posició inicial de paraula o de síl·laba no hagi tingut una eficàcia especial en afavorir el tancament d'una /e/ pretònica en /i/, tal com indica Badia i Margarit.¹⁷

12. A. M. BADIA MARGARIT, *Gramática histórica catalana* (Barcelona 1951), 156.

13. P. FOUCHÉ, *Phonétique historique du roussillonnais* (Toulouse 1924), 63-64.

14. A. ALCOVER i F. DE B. MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear* (Palma de Mallorca 1927-1962), s.v. *deixar, gener, general, genoll, llegenda, senyal, senyor*; A. GRIERA, *Dialectologia catalana* (Barcelona 1949), 47, 51.

15. T. NAVARRO TOMÁS i M. SANCHIS GUARNER, *Análisis fonético del valenciano literario*, RFE, XXI (1934), 118.

16. A. M. BADIA MARGARIT, *El habla del valle de Bielsa (Pirineo aragonés)* (Barcelona 1950), 83. Cal observar, també, que una /e/ pretònica s'ha fet /i/ darrera una /č/ (< /j/) en les formes aragoneses modernes *chinebro* i *chinepro* < IINĪPĒRU, *chinollo* < GENŪCŪLU (ALVAR, *op. cit.*, 166, 192).

17. BADIA I MARGARIT, *ER*, VII (1959-1960), 4-8.

I així arribem a l'estat de coses actual, que pot semblar a primera vista una mena de carreró sense sortida. Fou la localització (palatal) o, en canvi, la manera d'articulació (africada) del reflex de la C' la que provocà el canvi de CE'- en ci'-? Al nostre entendre, la combinació dels dos factors esmentats era capaç de produir el tancament de la /e/ en /i/. Tanmateix, és probable que hi havia també unes altres circumstàncies coadjuvants que podien haver contribuït a l'acompliment d'aquesta evolució conferint-li l'aspecte regular d'una veritable llei fonètica.

6.1 És un fet ben conegut de la fonètica que certes consonants requereixen una major força muscular per articular-se que d'altres. Tal com afirma Badia i Margarit, les consonants africades exigeixen una major tensió articuladòria que les fricatives. Les dades experimentals adduïdes per Malécot indiquen que en tots els contextos vocàlics les consonants es poden dividir en tres classes diferents segons llur força d'articulació: 1) les oclusives i fricatives sordes que es caracteritzen per una pressió dels òrgans supraglòtals relativament alta; 2) les oclusives i fricatives sonores que posseeixen menys pressió; i 3) les nasals que tenen poca pressió.¹⁸

Aquestes observacions no tan sols concorden amb les de Badia i Margarit quant a la tensió del continuador de la C' (que seria [š̌], quasi [tš], o potser [č̌], quasi [tš̌]), sinó que denoten, com se sap, que les consonants sordes són més tenses que les sonores. Llavors, això pot explicar en part per què el canvi d'una /e/ pretònica en /i/ ha estat especialment eficient darrera el reflex sord de la C' inicial. D'altra banda, tothom reconeix el fet que la posició inicial de mot o de síl·laba és, en totes les llengües, més forta que la posició final de síl·laba.¹⁹ Aquest principi es pot exemplificar considerant alguns canvis històrics del fonetisme català. Al començament de paraula o de síl·laba diverses consonants es van enfortir: LŪNA > [lúnə], RECĪPĒRE > [rɛ̃βrə], ANNU (> [áño]) > [áñ], etc.; mentre que en posició implosiva d'altres consonants es van debilitar mitjançant llur vocalització: BĪBĪT (> [b̃ɛve] > [b̃ɛβ]) > [b̃ɛu], DÉCE (> [d̃ɛze] > d̃ɛ̃de > [d̃ɛ̃δ]) > [d̃ɛu], FACTU (< [fájto] > [f̃ɛ̃ito]) > [f̃ɛ̃(i)t], PALMA > ant. dial. [páj̃mə], etc.

18. A. MALÉCOT, *An Experimental Study of Force of Articulation*, «Studia Linguistica», IX (1955), 42. Malécot no considera ni les líquides ni les vibrants en aquest estudi.

19. Segons T. NAVARRO TOMÁS, *Manual de pronunciación española*, 19.ª ed. (Madrid 1977), 77-78, la tensió d'una consonant en posició inicial de síl·laba és major que la de cap altre context fonètic: «...La tensión articulatoria de las consonantes varía también sensiblemente según su posición en el grupo fonético. Los principales grados o matices que a este respecto conviene en la práctica saber distinguir son dos: a) posición inicial, en que la tensión articulatoria es relativamente fuerte, sobre todo si se trata de la posición inicial absoluta...; b) posición final, en que la tensión es menor, sobre todo por lo que se refiere a la final absoluta».

7.0 L'evolució CE' -> ci' - no es pot analitzar sense tenir en compte també el desenvolupament relacionat de GE' -> gi' - o de ĪE' -> gi' - ([jé'] > [ji'] ~ [ži'] -), que és el mateix, alguns exemples del qual ja hem citat abans en referir-nos a les formes dialectals catalanes en què una /e/ pretònica s'ha fet /i/. Notem, a més, que un desenvolupament semblant també ha tingut lloc en els mots alt-aragonesos del tipus *chinollo* (< [jinóλo]), *chrinebro* (< [jenéβro]), *chirmán* (< [jermán]) i afins (veg. 5.1-5.2 i n. 16). Hi ha una sèrie de topònims catalans que donen testimoniatge del tancament d'una /e/ en /i/ darrera el reflex palatal africac de la G' (o Ī-) inicial: *Ginestar d'Ebre*, *Ginestar de Llémèna*, *Ginestarrè* < GENESTĀRE, *Girona* < GERŪNDA (cf. cast. *Gerona*), *Gironella* < GERUNDELLA, *la Ginebrosa* < *ĪINĪPERŌSA.²⁰ Els documents medievals també forneixen testimonis valuosos del canvi de GE' - en gi' -. El nom de la capital del Gironès s'escriu *Gironda* en textos dels anys 961 i 1035-1076,²¹ i el seu derivat *Gironella* apareix en un altre escrit del 1072.²² Així mateix hom descobreix *Ginestario* i *Ginestar* respectivament en documents dels anys 1170 i 1173.²³ D'altres formes que reflecteixen la mateixa evolució són *giner* (S. XII) < *ĪENUARIŪ, *Girau* (1275) < GERALDUS (GAIROALD), *girman* (1323) < GERMĀNU.²⁴ Es presenta un cas del mateix fenomen en les *Vides de Sants* rosselloneses: *ginolls* (107r2) < GENŪCŪLOS.²⁵

7.1 Tal com ja s'ha esmentat en considerar els fets dialectals catalans (veg. 5.1), en alguns casos una /e/ pretònica va tancar-se en /i/ darrera /ʌ/ (< L-) i, amb molta menys freqüència, ho va fer també quan aquella vocal anava precedida per una /s/ (< S-). Els documents medievals ofereixen diversos exemples d'ambdós fenòmens: *linzols* (1178-1209), *linçols* (1466) < LĪN-

20. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana*, 175, afirma que l'africada primitiva [j] (< G¹*, Ī) era comuna en la llengua medieval, i que avui sols es conserva regularment en els parlars occidentals ([č] en l'*apitxat* valencià i en el ribagorçà) i, de vegades, també en posició inicial absoluta o en el llenguatge emfàtic del català comú modern.

21. H. GUITER, *Phonétique évolutive et toponymie historique*, RLR, LXXIV (1960), 11; ACA, Ramon Berenguer Ī, perg. 75, sense data.

22. J. MIRET I SANS, *Aplech de documents dels segles XIè i XIIè per a l'estudi de la llengua catalana*, BRABLB, VI (1912), 385. Hem trobat el topònim *Gironiella* en un document aragonès de Panzano datat 1274 (NAVARRO TOMÁS, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, 46).

23. F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanch de Santas Creus (cartulario del siglo XII)* (Barcelona 1947), 144, 175.

24. J. MIRET I SANS, *Pro sermone plebeico*, BRABLB, VII (1913), 38; B. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, RLR, IV (1873), 359; P. RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), 150. La forma *giner* (per *gener*) se censura en les normes lingüístiques catalanes escrites cap al final del segle XV per Bernat de Fenollar i Jeroni Pau. El mateix tractat també condemna *ginoll* (per *genoll*), *Gyrona* (per *Gerona*); veg. A. M. BADIA MARGARIT, «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols». *Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana*, BRABLB, XXIII (1950), 146.

25. C. S. MANEIKIS KNIAZZEH i E. J. NEUGAARD, *Vides de Sants rosselloneses*, II (Barcelona 1977), 451.

TĚŔLOS,²⁶ *livar* (1311) < LEVĀRE, *livá* (S. XIV) < LEVĀVIT;²⁷ *siria* (1080-1095) < SEDĚRE-HABĚBAT, *siretz* (1251) < SEDĚRE-HABĚTĪS, *siurá* (ms. del S. XIV) < SEDĚRE-HABET²⁸

8.0 Ara bé, a la llum de les dades tant dialectals com documentals que acabem d'examinar és evident que una /e/ pretònica ha estat sensible a la influència assimilatòria d'una palatal adjacent i, especialment, darrera aquesta. També, segons ja hem vist, es pot establir una jerarquia d'eficiència respecte de la producció del tancament de la /e/ darrera certes consonants. En primer lloc, la capacitat de tancar la /e/ en /i/ era la major en el cas del nexce CE'-, car ja s'ha observat que el reflex de la C' [č] o [š]), que tenia una articulació sorda i per tant tensa, havia d'ésser molt fort, tal com demostra la regularitat amb què CE'- esdevingué *ci'*- en català. Després, el canvi de /e/ en /i/ darrera G', Ī- (> ant. i dial. [j]) també es va produir en un gran nombre de mots, un fet atestat per la toponímia, la documentació medieval, i els dialectes moderns. I això era d'esperar, puix que el continuador de la G' (o Ī-), essent una africada, exigia una força d'articulació considerable. Finalment, el canvi e'- > i'- ha estat el menys productiu darrera el reflex d'una L- (> [λ] i, en particular, darrera el d'una S- (> [s])). És clar que alguns dels casos de LE'- > li'- i de SE'- > si'- es deuen a la qualitat palatal de la consonant, ja que com afirma Coromines el català té una s que es pronuncia amb un matís for-

26. J. MIRET I SANS, *BRABLB*, VII (1913), 112; P. RUSSELL-GEBBETT, *op. cit.*, 183. Notem, a més, que *linçols* compareix en un text gascò del 1268 (LUCHAIRE, *op. cit.*, 87), i en tres documents aragonesos es descobreixen *linçols* (1360, Panzano —potser un préstec català?), *linçuelos* (1266, Hecho), *lincuelos* (1435, Jaca) (NAVARRO TOMÁS, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, 176, 9, 205). Ultra aquests exemples es donen diversos casos de *lixar* en textos alt-aragonesos (*ibid.*, 15, 111, 206) en els quals la *i* es deu probablement a una assimilació per la /š/ següent. En totes aquestes formes, però, és dubtós que el canvi de LE'- en lí'- fos motivat per la influència d'una /λ/, car la palatalització de la L- inicial no s'ha esdevingut a l'Alt Aragó, tal com ha fet veure Coromines. Segons aquest filòleg, «És enterament infundada la pretesa extensió antiga del fenomen per la banda d'Aragó i de les zones mossàrabs, car la suposada documentació mossàrab, aragonesa i castellana del fet consisteix tota ella en grafies enganyoses i etimologies errònies» (J. COROMINES, *La palatalització de la L- inicial: data, orígens i extensió antiga del fenomen, a Entre dos llenguatges*, I [Barcelona 1976], 51).

27. P. VIDAL, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, RLR, XXIX (1886), 59; P. RUSSELL-GEBBETT, *op. cit.*, 157; el mateix text publicat per Vidal conté *livat* < LEVĀTU: *livat*, *lur vianda* (pàg. 60). Les *Vides de Sants* també ofereix una sèrie de formes amb LE'- > lí'-: *livà* < LEVĀVIT, *ligenda* < LEGENDA, aquesta potser amb l'assimilació de la /e/ a la [j] (o [ž]) següent (MANEIKIS KNIAZZEH i NEUGAARD, *op. cit.*, I, 152; J. COROMINES, *Les «Vides de Sants» rosselloneses, a Lleures*³ 339). Segons Coromines, la forma *livà* de les *VidesR* és un testimoni valuós del fet que la L- inicial ja s'havia palatalitzat en /λ/ (veg. MANEIKIS KNIAZZEH i NEUGAARD, *op. cit.*, I, 152, s.v. *levar*).

28. P. RUSSELL-GEBBETT, *op. cit.*, 74; P. PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913), 26; J. COROMINES, *Les «Vides de Sants» rosselloneses, a Lleures*², 336. És possible que el tancament de la /e/ en /i/ en la forma de 1080-1095 s'hagi d'atribuir a la influència de la *i* tònica següent, però els altres dos exemples citats no es poden explicar pel mateix fenomen.

tament palatal.²⁹ Això no obstant, creiem que devia haver-hi un altre factor que contribuís a tancar una /e/ pretònica darrera aquestes dues consonants; potser el mateix factor coeficient responsable pel canvi *e' -> i'* que s'observa en el llenguatge actual dels lleidatans que pronuncien *sirà* (per *serà*), *siroll* (per *soroll*), etc.

8.1 És ben sabut que l'augment de l'accent d'intensitat en el llatí vulgar i el proto-romànic va produir com a conseqüència un afebliment de les vocals àtones algunes de les quals fins i tot es van perdre en algunes llengües, especialment en posició posttònica i en final de mot. Un altre resultat del mateix procés fou l'enfosquiment de la qualitat de les vocals àtones que no arribaren a eliminar-se. Segons revelen els documents catalans medievals pertanyents al domini lingüístic oriental, la confusió ortogràfica (indici clar de la confusió fonètica) de les vocals *e* i *a* primer s'esdevingué en posició pretònica,³⁰ i hom pot suposar que alhora les pretòniques dels altres dialectes eren relativament dèbils. En aquest sentit cal recordar les formes nord-occidentals i valencianes modernes amb *a*- per *e*- ([ansiám] per *enciam*, [askampá(r)] per *escampar*, [amportá(r)] per *emportar* i semblants).³¹ Al període preliterari les vocals pretòniques devien tenir una certa feblesa en tots els dialectes catalans, circumstància que afavoria que es deixessin influir fàcilment per una consonant veïna i, particularment, per les africades que, segons queda establert, posseïen una força especial en posició inicial de mot. En el cas de /λ/ i /s/ inicials, però, llur articulació no era suficientment forta perquè pogués aconseguir el tancament sistemàtic d'una /e/ següent en /i/, tal com féu el reflex de la C' i, amb menys fixesa, el de la G' o Ī-. De totes maneres, la susceptibilitat al tancament de la /e/ pretònica s'eliminà quan, en el dialecte oriental, augmentà la debilitat de les vocals inaccentuades i es confongueren les /a/ i /e/ àtones en el so neutre /ə/ que, llavors, diferia massa de la /i/ en els seus trets fonètics.

9.0 Pel que fa a l'antiguitat del canvi CE' -> ci' en català, creiem, d'acord amb Coromines, que se li ha d'atribuir un origen força reculad, potser a l'època quan el reflex de la C' encara es pronunciava [č]. El primer exemple

29. J. COROMINES, *Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara*, 195. És interessant notar que, segons l'anàlisi dels trets fonològics distintius que fa M. WHEELER (*Phonology of Catalan* [Oxford 1979], xxii), el fonema /s/ del català modern és [-anterior], com ho són /š/, /ž/ i /λ/.

30. Segons COROMINES (*Les «Vides de Sants» rosselloneses*, 295), «A l'Edat Mitjana, les abundoses confusions ortogràfiques dels manuscrits demostren que el fet ja estava consumat des d'una data primerenca, pel que fa a la posició pretònica; en final absoluta sovintegen menys les confusions de *a* amb *e* si bé no constitueixen una raresa; en síl·laba posttònica interna, i en la final quan segueix consonant, no es troben confusions abans del segle xv si no és en textos sospitosos i molt excepcionalment».

31. Ja en les *Homilies d'Organyà* es descobreix *asqués* < EXIVISSET (6r21-22), i en un altre text de la mateixa època i regió hi ha *anant* < ĪN-ANTE (P. PUJOL, *op. cit.*, 12).

que hem recollit de l'evolució alludida apareix en un pergami original escrit en llatí medieval de l'any 918: *cirasia* < CERASĒA.³² El mateix ètim, o un dels seus derivats, compareix en d'altres documents primitius del domini lingüístic català: *Ciresedo* (960) < *CERASIĒTU, *ciresa* (972), *cirereda* (c. 997) < *CERASIĒTA, *ciresanas* (1010) < *CERASIĀNAS, *ciresas* (1030).³³ Del substantiu *civada*, derivat del participi passiu de CĪBĀRE, n'hem arreplegat un bon nombre d'exemples dels quals només adduirem ací les dates corresponents als textos més primerencs en què figuren: 964, 982, 1035-1076, 1066, 1070.³⁴

10.0 Les nostres conclusions més importants respecte a l'evolució fonètica CE' > ci'- del català són:

a) El canvi de CE'- en ci'-s'ha de considerar en relació amb els desenvolupaments semblants GE'- i ĪE'- > gi'- LE'- > lli'-, i SE'- > si'- que són propis de diversos dialectes catalans moderns i que, demés, es constaten en els documents medievals.

b) Dels quatre canvis alludits, el tancament de la /e/ pretònica en /i/ en l'evolució CE' > ci'- es realitzà d'una manera més sistemàtica a causa de la major força articulatòria requerida per a pronunciar el reflex africad sord de la C' inicial (> [č] i, després, [š]).

c) La tensió articulatòria que acompanya tota consonant en posició inicial de mot o de síl·laba fou responsable, en part, pel tancament en /i/ de la /e/ pretònica.

d) Les vocals pretòniques del català primitiu devien tenir una realització dèbil que permetia que s'assimilessin a una consonant palatal o a una de matís palatal adjacent, tal com ocorre avui dia en alguns parlars catalans moderns.

e) El tancament d'una /e/ pretònica en /i/ darrera el reflex de C' i, menys fixament, darrera el de G', Ī-, L-, i S- es devia a la combinació de tres factors principals i, alguna vegada, sols a la combinació de dos d'ells: 1) la qualitat palatal d'una consonant precedent en posició inicial de paraula o de

32. M. BASSOLS DE CLIMENT *et al.*, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae: voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, fasc. IV (Barcelona 1965), 428.

33. F. UDINA MARTORELL, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X* (Barcelona 1951), 310; M. BASSOLS DE CLIMENT *et al.*, *op. cit.*, fasc. IV, 481; ACA, Ramon Borrell, perg. 15; J. RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, II (Barcelona 1946), 71; J. MIRET I SANS, *Los noms personals y geogràfics de la encontrada d'Organyà en los siglos Xè y XIè*, BRABLB, VIII (1915), 443.

34. M. BASSOLS DE CLIMENT *et al.*, *op. cit.*, fasc. IV, 494; *ibid.*, *loc. cit.*; ACA, Ramon Berenguer I, perg. 15; F. MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*, I (Barcelona 1945), 115; *ibid.*, 107.

síl·laba; 2) la qualitat africada d'una consonant en les mateixes posicions; 3) la feblesa característica de les vocals pretòniques *i*, sobretot, de les de la llengua antiga.

f) Es donen testimonis documentals de l'evolució *CE'* - > *ci'* - en català des del segle *x*.

PHILIP D. RASICO

Vanderbilt University
Nashville, Tennessee (USA).